

Euskararen batasunaz gogoeta zenbait

Koldo Zuazo

1. Euskararen batasunaren berankortasuna

Euskarak izan du —eta oraindik ere badu— harridura eta lilura sortzeko halako dohain berezia. Euskararen jatorri iluna dela, euskararen eta beronen ustezko ahaideen artean (omen) dauden kidetasunak direla, euskararen hizkuntz egitura apartekoa dela, euskararen mendez mendeko iraupena bera dela... eman du, bai, hamaikatxo eztabaida eta hamaikatxo orrialde betetzeko —lorrintzeko ere bai askotan!— adina gai. Goiko horiegi bestea bat, benetan oparoa hau ere, erantsiko genieke: euskararen batasunaren (= standardizazioaren) berankortasuna.

Berankortasuna diogu, zeren auzoko hizkuntzekin parekatzen baldin badugu euskara, haien aldean oso atzean geratzen dela gurea ikusiko bait dugu behingoan. Izan ere, XIII. mendetik XVII.era bitarteko epean zehar joango dira gaztelania, italiara, portugesa edo frantsesa beren barietate standardak itxuratuz eta finkatuz. Katalanaren beraren standardizazioa ere aspaldikoa dugu euskararenaren ondoan, 1913a ezarri ohi bait da harenaren

abiaburu bezala. Guk, berriz, aurten ospatzen dugu Euskaltzaindiak "euskara batua" deitu izan den eredu standardari bere onespena eta babesa eman zioneko hogeigarren urteurrena (1968-1988).

Dena dela, euskararen batasuna berandu eraiki dela diogunean, ez da auzoko hizkuntza handi horiena baino nekezagoa izan delako bakarrik. Horrela balitz, arinkeria nabarmena egingo genuke; euskararen mendez mendeko bilakaeran bete-beteko eragina izan duten kontrako indarrei ezikusi egitea bait litzateke hori. Bada, beraz, guzti honetan, aintzakotzat hartu beharreko arrazoi sakonago eta erabakiorragorik.

1571n eman zen argitara *Iesus Christ gure Iaunaren Testamendu Berria* eta, Joannes Leizarragak bere liburu honi egindako hitzaurrean, ezin garbiago salatuko zituen euskalkien aniztasunak euskaldunei, elkar ulertzeko, dakartzkien zailtasun eta eragozpenak. Leizarraga, gainera, ez zen alferriko hitz hutsetan geratu eta batasunerako bide bat ere —bera— erakutsi zigun. Hortaz, euskara idatzizko zereginetan erabiltzeari ekin zitzaion une berberetik agertu zen mahai gainean batasunaren beharra eta, beharra ezezik, baita helmugara iristeko bidea ere. Are gehiago: batasunaren auzia betiere pil-pilean egon den gaia izan da gurean, proposatutako irtenbideak ere, ugariak eta mota guztietakoak. Leizarragaren ondoren, XVII. mendeko Axularrek eta beronen inguruan murgildu ziren gainontzeko idazleek ere beren hizkuntz eredia, aski bateratua eta zehaztua gainera, eskaini zituzten. Eredu horixe aldarrikatu zuen, hain zuzen ere, Sarako Joannes Etcheberrik hurrengo mendean. Argia eta zehatza, halaber, J.A. Moguel bizkaitarrak —edo bizkaieradunak behinik behin— XIX.aren hasieran proposatutako eredia: Beterriko gipuzkera. Eta behin XIX. mende-hondarretaraz gero eta, zeresanik ere ez XX.ean zehar, ezin konta ahala irtenbide —sasi-irtenbideak ere bai, jakina— plazaratu eta bultzatu dira.

Honixe deritzogu, bada, guk geuk harrigarri eta txundigarri: batasunaren beharra, oso aspaldidanik gainera, ezinbestekotzat jo delarik eta ereduak ere eurrez aurkeztu direlarik, nolatan ez den lortu denen —edo multzo hazi batena bederen— adostasuna eredu horietariko bat garaile eta nagusi atera zedin. Gertaera honen arrazoiak azaltzen ahaleginduko gara ondorengo leuroetan.

2. Arrazoen bila

2.1. Goraxeago aurreratu bezala, ez da batere berdina, ezta alderatzekoa ere, frantsesa edo gaztelania bezalako hizkuntzek bizi duten egoera eta euskara bezalakoek bizi —jasa, hobe— dutena. Azken hauek itxita eta debekatuta izan dituzte sendo eta osasuntsu irauteko noraezeko zituzten esparru zenbait.

2.1.1. *Administrazioarena* dugu esparru horietako lehena. Ez Frantzia eta ez Espainia sekula ere ez dira beren hiritarren aniztasun kultural eta linguistikoa onartzearen, eta are gutxiago bultzatzearen, aldeko agertu. Frantziari dagokionez, 1539an plaza-ratutako *Ordonnance de Villers-Cotterêts* dugu abiaburutzat ezar dezakegun mugarrria. Lege horren bitartez Estatu hartako agiri ofizial guztiak frantsesez baizik ezingo zirela egin arautu zen. Lege honek, hala ere, ez zuen Nafarroa Beherean indarrean sartzerik izango 1620a arte, harik eta lurralde hau, Biarnoarekin batera, Frantziako Koroari erantsi zitzaion arte, alegia. Baina hemen ere, ez zen euskara, gaskoia baizik (1539a arte Lapurdin eta Zuberoan izana zen bezalaxe) ofiziala zen hizkuntza bakarra.

1789ko Iraultzaz ondorengo urteetan askoz ere nabarmenago egingo da frantsesari emango zaion lehentasuna eta askoz ere murriztagoa, noski, gainontzeko guztiei utziko zaien lekua, baina okerrera eta harrigarriena dena beste hauxe da: Frantziaren hizkuntz politika ez da, gaur egun arteko guztian, Iraultza garai nahasi haietan hartutako bideetatik ia batere saihestu.

Espainiaz den bezainbatean, berriz, XVIII. mendean geroztikoak —Borboiak Agintera iritsiz geroztikoak— ditugu gaztelania ez beste hizkuntzen erabilerari buruzko lehen debeku esplizituak. Izan, lehenago ere izan zen horrelako debekurik, baina bestelako gutxiengoek (judu, morisko, ijito...) nozitu zituzten, euskaldunek edo katalanek baino zuzenago, neurri horien ondorioak.

Espainiak egin du ordea, Frantziak ez bezala, bere azken urteotako —1969az geroztik bereziki— hizkuntz politikan aldatetarik, nahiz eta hemen ere, esaera zaharrak dioenez, “intxaurrak baino hotsak handiago” diren maiz.

Euskararen neke eta penen eragileak ez dira, baina, kanpotiko zigor eta erasoak bakarrik izan. Euskaldunon zabarkeria eta itsukeria ere nabarmenak izan dira.

Ezaguna dugu, esate baterako, 1610ean Gipuzkoako Batzarrek bere ezezkoa eman ziola Martin Yañez de Arrietak eta Miguel de Ypinçak, azpeitiarrak biak, ondutako bi kristau-ikasbide argitaratu ahal izateko diru-laguntza eskeari, nahiz eta Gipuzkoko ez egon sasoi hartan mota horretako libururik euskaraz.

XVII. mende honetan bertan, Nafarroa Behereko agintariei ere ez zitzaien nonbait egoki iruditu Bidegaray-ren hitztegia —eta, antza denez, gauza bera gertatu zen beronen gramatika-hasikinekin— argitaratzeko diru-laguntza ematea.

Hurrengo mendean, Lapurdiko Biltzarrak ere ez zuen Sarako Etcheberrik burututako latin-ikasbidea argitaratzeko sosik eman nahi izan.

Bizkaiari dagokionez, azkenik, hona hemen Gernikan 1613ko abenduaren 10ean hartutako erabakia: “se ordenó que en adelante no fuesen admitidos como procuradores de las Anteiglesias los que no supieran leer y escribir en romance” eta 1631-34 bitartean sortutako istilu larrietan euskaraz hitz egin ahal izateko eskubidea eskatuko zen arren, gaztelania erabiltzeko erabaki hori geroz eta zorrotzago betereziko zen ondorengo urteetan.

Aipatutako azken adibide hauetan ikus daitekeenez, oztopoak ez dira, ez zuzenean ez zeharka, Paris edo Madriletik ezarri. Euskaldunok kulturarengana eta geure Herriko ezaugarriengana erakutsi dugun axolagabekeria eta atxikimendurik eza dira, honetan, errudun bakarrak.

Iragan garaietako “balentria” horiek ikusirik ez dugu uste, bestalde, gutariko inor asaldatu eta aztoratuko denik, gaur egun bertan ere nonnahi eta noiznahi azaltzen bait zaizkigu era hone-tako jarrerak.

2.1.2. *Irakaskuntzarena* dugu euskarak sarrerarik izan ez duen beste esparruetariko bat. Ezagunegia da, eta ez dugu, horrenbetez, hemen azalduko, eskoletan euskaraz hitz egitearren ezarri ohi den eraztunaren zigorra. Oker legoke, alabaina, jokatibide hori Francoren edo Primo de Riveraren diktadurapean jarri dela indarrean uste duena. 1761ekoa da —goiztar samarra, beraz— horrelako neurrien berri ematen digun, eta guk ezagutzen dugun, lehen lekukoa. Honelaxe mintzo da Cardaberaz herna-niarra urte horretan argitaratutako *Eusqueraren Berri Onac* liburuan:

(...) Gendeen artean beste Lenguageric Eusquera baño dicha ga-beagoric ezta icusi, ta gure jatorrizco, edo jaiotzaco Izquera ezba-

liz bezala, ta Euscaraz itzeguitea, pecaturic aundiena baliz bezala, guiza artetic quendu, ta lurpean ondatu naidute, ta Escoletan sortija, edo siñaleaquin, azote ta castiguaquin eragotci naidute. (...)

Humboldt hizkuntzalariak 1801ean Euskal Herrira egin zuen bisitaldian ere jaso zuen zigor honen albisterik eta, beronen leku-kotasunaren arabera, Astarloak berak ere (gogora dezagun 1752an jaio zela durangar idazle hau) ezagutu omen zuen zigor hau bere haurtzaroan.

Ipparaldeaz den bezainbatean, 1830eko Iraultza ondorengoak dira gisa honetako zigorrei buruz eskuratu ditugun salaketarik zaharrenak eta, gauza jakina da, behin III. Errepublikaz geroztik (1880ko hamarkadaz geroztik, alegia) estu eta zorrotz beterazi direla frantsesaz gainerako hizkuntzak galerazteko neurriak.

Honetan ere, administrazioaren esparruan bezala, ez da bizdeko gaitz guztien errudun Paris eta Madrilgo agintariak egitea. Hegoaldean, esate baterako, 1857a arte —“Ley Moyano”— indarrean sartu zen arte— bertoko Erakundeen (Batzar Nagusi, Diputazio edo Udaletxeen), esku zegoen lehen mailako irakaskuntza antolatzeko ardura (edo zenbait ardura bederen). Eta Nafarroari dagokionez, gainera, 1880a arte iraun zuen bizirik eskubide horrek. Euskaldunek, baina, batere mozolo ez zirelarik, laster ohartu ziren gizartean “gora” egingo bazuten, erdara eta erdaraz beharko zutela ikasi. Euskara, bizkitartean —eta hori ere kasurik hoberenean!—, kristau-ikasbidea irakasteko mugatu-ko zen.

2.2. Bazterketa honen ondorio batzuk

2.2.1. Euskara zenbait esparrutatik baztertuta egon dela esan dugu eta esparru horietarik bi, gure eritziz erabakiorrenak, aipatu ditugu: administrazioa eta irakaskuntza. Baztertze honek euskararen iraupena bera ere kolokan jarri du eta horren lekuko dugu, adibidez, Euskal Herriko zenbait tokitara zabaldu den esaera: “Euskaldunak egiten du euskararik, baina ez dirurik”. Eta “egia” honetaz euskaldunik xeheena jabetu baldin bada, zer esanik ere ez “letratuagoak” zirenak. Ikusi besterik ez dago, diogunaren ezaugarri, zein izan den euskal idazleen —eta ezingo dugu zalantzatan jarri idazleonek euskaltzetasuna— jokabidea: eliz liburuak izan dira, gehientsuenetan, euskaraz egin izan diren bakarrak, horrela, erdararik ez zekien euskaldunak ere bere bu-

rua salbatzeko aukera izan zezan. Gaia jasoagoa zenean, berriz, erdarara jotzea izan da usuenik hartu ohi den bidea. Nahi adina adibide eskainiko digu gure Literaturak diogun hau egiaztatzeko: Oihenart zuberotarrak poesia eta atsotitz-bilduma euskaraz egin zituen arren, latinez idatzi zuen bere histori lana. Aita Larramendik, euskaraz ere zertxobait eman zigun arren, gaztelaniaz burutu zuen bere lanik gehiena. Euskaraz eman zigun Ubillosek *Christau doctrin berri-ecarlea* eta, latinez, filosofi lanak. Aita Prai Bartolomek, orobat, euskaraz egin zituen bere erlijio-liburuak, baina gaztelaniaz baliatu zen bere gramatika-lanetarako eta beste horrenbeste esan dezakegu Añibarro, J.M. Zavala, Inchauspe, Lardizaval eta abar luze bati buruz, salbuespenak ere badauden arren: Sarako Etcheberri, Cardaberaz edo Okondoko Ulibarri, esate baterako.

Euskara, horrenbestez, bai xumeetarako eta kultur mailarik apaleneko irakurlegoari zuzendu nahi izan zaionean erabiltzeko mugatu izan da. Irakurle goi hau, bestalde, idazlearen ingurukoa izan ohi da maiz eta hau benetan ere erabakiorra da esku artean darabilgun auzirako. Izan ere, herri edo haran jakin bateko irakurleentzat lanen bat taxutzerakoan, zein hobe herri edo haran horretako hizkera bera baino? Eta, hortaz, zertarako aritu euskara landu, jantzi eta orokorrago bat itxuratzen?

Egokiagoa eta onuragarriagoa zirudien lehenbiziko bidea hautatzea eta hari horretan kokatu beharko ditugu Beriayn nafarrrak (1621) eginiko aitortpena: "yo escriuo el [bascuence] que se habla en Pamplona" edota Prai Bartolome markinarraren (1816) "Verbeetia imini dot neure erricua; daquidana" nahiz Astarloaren (1816) "Marquinacua da nire euzqueria, ainche aci ninzalaco". Jokabide honek, esan beharrik ere ez dago, luzera begira euskararen batasuna atzeratzea eta eragozte besterik ez du ekarri.

2.2.2. Guzti honekin batera ezin aipatzeko utzi *ideologia asimilatzaileen* eragina. Euskara bertan behera laga eta euskaldunok ere "kultur" hizkuntzez (baina gaztelaniaz eta frantsesez, sekula ere ez ingelesez edo alemanez) baliatu beharra behin eta berriz egin zaigun gomendioa izan da, eta da. Agerian dago "gomendio" honi jaramon egitera, euskara idatzizko zereginetatik baztertzea (horretarako bait daude gaztelania zein frantsesa!) eta ahoz aho erabiltzeko mugatzea izango zela lehen urratsa. Lehen urratsa bai, baina ez azkena, luzera begira honelako murrizketek hizkuntzen erabateko iraungitzea eta behin-betiko heriotzea ekartzen dute eta.

Tesi asimilatzaileen aldekoentzat, jakina, guztiz alferrikoak izango dira euskara standardizatzeko eta kultur hizkuntza bihurtzeko ahaleginak. Euskaldunek ahoz ahoko ihardunean erabili ohi duten euskara "jatorra" eta "goxoa" dute honelakoek gorripatuko eta euskara gaurkotze saioak "artifizialtzat" joko.

R. Menéndez Pidal hizkuntzalari ospetsuaren hitzak aurkeztuko ditugu tesi asimilatzaileen eredu legez eta gure baieztapenen sendogarri. Bilbon 1920an egindako hitzaldi batean eman zituen ezagutzera Pidal-ek bere eritzi hauek. Gauzak bere kokagune zuzenean ezarriko baditugu, gogora dezagun, 1918an sortu zela Euskaltzaindia eta sortu zen une beretik bi euskaltzaini —A. Campión eta P. Broussaini— batasunari buruzko txosten bat gertatzeko agindua eman zitzaizela. Txosten hori burutzeaz batera, lau batzar berezi antolatu zituen Euskaltzaindiak Campión-ek eta Broussainek azaldutako irtenbideak eztabaidatzeko asmoz. Garai eta giro horretakoak dira, beraz, M. Pidal-en hitzok:

Pero aún más. Figurémonos que eso, que yo estimo imposible, se realizara, y que las nuevas generaciones del pueblo vasco llegaran a aprender la lengua artificiosa unificada. Pues la Academia, en vez de haber continuado, depurado e impulsado el vasco histórico, como es su misión, habría roto bruscamente la tradición en el desarrollo del idioma, para lanzar a éste en una vía nueva; habría quitado a la lengua la mayor parte de su valor y de su autoridad histórica; habría matado a los venerables dialectos tradicionales, consagrados por la adhesión fervorosa de las generaciones vascas de hace muchos siglos, y los habría sacrificado en aras de un producto nuevo, desprovisto de interés arqueológico y sin utilidad alguna para la cultura humana, hecho sólo para el pueril interés de poder decir en una lengua exótica lo que muy bien puede decirse en cualquiera de las dos grandiosas lenguas culturales del extremo occidental de Europa.

Unamunok ere hartuko zuen batasunari buruzko eztabaida honetan parte eta honengan ere ezin nabarmenago isladatuko zen ideologia asimilatzaileen eragina:

La cultura vasca, lo que se llama cultura, se ha hecho o en español o en francés. En español escribió sus cartas y sus ejercicios Iñigo de Loyola, el fundador de la Compañía de Jesús, y en francés pensaba y escribía el abate de Saint-Cyran, fundador de Port-Royal, fortaleza del jansenismo. (...)

(...) En vascuence no se puede pensar con universalidad. Y el pueblo vasco, cuando se eleva a la universalidad, lo hace en español o en francés. Hasta aquellos de nuestros paisanos que se dedi-

can a relinchar contra España, a la que no conocen, tienen que hacerlo en español. Y algunos de ellos no conocen otra lengua. Lo que no quiere decir que la conozcan bien.

(...)

Los autores del *Informe* (Camióñ eta Broussain, alegia) saben de sobra que no se podría explicar en vascuence ni química, ni física, ni psicología, ni... ciencia alguna. Saben de sobra que el vocabulario religioso o teológico y psicológico del vascuence es de origen latino. (...)

Oraingoa ere, tesi asimilatzaile hauen aldeko eta jarraritzai-leak kanpotarrak edota, bertokoak izan arren (Unamuno zen bezala), kanpotarren zerbitzuan zihardutenak zirela pentsa leza-ke norbaitek. Gu, ostera, uste hori erdia ustel dela erakusten ahaleginduko gara, eta, euren euskaltzaletasunak ukaezinezkoa dirudien arren, pentsakera horretan murgildurik ageri zaizkigu gure arteko zenbait izen ospetsu.

Gauzak berriro ere beren kokagune egokian ezartzeko, esan-go dugu 1950 inguruan eten nabarmena gertatu zela, bai euskal gizartean oro har eta bai hizkuntzaren arlo zehatzean ere.

XIX-XX. mendeetan zehar hala hiztegian nola joskera eta aditz morfologian nagusitu ziren jarrera ultragarbizaleak nahi izango dira zapuztu eta, aldi berean, euskara kultur hizkuntza bihurtu. Horretarako, jakina, erdarek ere —grekoari bereziki— atea zabaldu egin beharko zaizkie. Krutwig izan zen, gerraoste-ko urte haietan, ahalegin honetan gehien nabarmendu zenetariko bat, baina ez ziren denak —ezta hurrik eman ere!— bere asmoaz zuzen jabetu. Hauxe da, esate baterako, 1949an *Gernika* aldizka-rian, L.A.-k (Labayan, Antonio?) izenpeturiko lantxo batean, irakur dezakeguna:

Edozeñek daki eritasun bat sendatzeko lenengo gaitza ezagutu bear dala. Aurren aurrena esan zagon euskeraren gaitza zarra dala ta sendatzeko zalla. Eri bati ezin zaio geiegi eskatu. Ezin jarri dezakegu español, prantzes, ingles eta beste erdera indar-tsuen mallan. Etxe lanetarako gai da ordea ta laguntza eta itzal aundia eman dezake oraindik urtetan eta urtetan euskal-erriari...

Aiton batek illobak bezala, gure semeak euskaltasunean azi lezaze-ke; ta gure sinismen, oitura, jolas, dantza ta euskal gogoaren zaindari bikaina izan diteke. Onek euskeraz Fisika, Kimika ta Matematikak irakastea baño geiago balio du. Gai oiek eta bete goi jakituria erderari utzita ere euskerari gelditzen zaio bazter polita: etxe-barrengo, erri artekoa, erreljioaren magal gozoa.

Bete-beteen sartuko da Krutwig eta beronen jarraitzaileen aurka "Aspaldiko", 1954ean *Eusko-Gogoa* aldizkarian argitaratutako artikulu batean. Adierazgarria, bestalde, honek ere —L.A.-k, bezala— euskararen eta erdaren artean egiten duen esparru-banaketa:

Landuzale berri batzuek ba-ditugu aurrerantzean euskera areago eraman nai dutenak: Philosophia Naturalis, Bacon, Newton eta Einstein'en eremuetara. Ez dago gaizki ametsa. Nik uste, ordea, ez ote dan oraingoz urrutitxo joatea. Teoloji goitar, Kimika ta antzekoak ikasteko beti jo bearko dugu erderara. Gure indar eta almenak neurtu gabe geiegi eskatzea kaltegarri litzaiguke agian. Apaltxo iraungo ba'genu ere pozik. Gure literatura "quadrivium" otan sartuko nuke: 1°) Kristau-ikasbide ta erlisioa. 2°) Erri-Jakintza (ipui, kanta, komeri, bertso ta ele-berri). 3°) Gauzen ikaskizunak. 4°) Szientzi Matematikaren apur eta oñarriak, astapenak alegia.

Orixek berak ere antzerako mugak ezarriko zituen 1959an *Yakin* aldizkarian plazaratutako artikulu baten:

(...) Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaiean edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikian, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu inongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik. Zer esanen ote luteke. Fray Luis biak eta Cervantes'ek, egungo gaztelan utsusia eta aldrebesa irakurriko ba lute? Ortara ezker, iakingai oriek erabilli detzagun beste edozein izkuntzetan. (...) Guk gaueatik goizera nai dugu egin guzia, eta lanik gabe, alegiñik gutxieneko legean zabartuz. (...)

Etena, gorago aurreratu bezala, 1950 inguruan egingo zen. Euskara esparru guzti-guztietara hedatzea eta zeinahi arlotan erabiltzea bilakatuko da helburu nagusi. Ordura arte gaztelaniak eta frantsesak betetzen zituzten esparruak aurrerantzean euskarak ordezkatzea izango da bereziki azpimarratuko dena eta, honetan, badaukagu euskaldunok Krutwig-i zer eskertu. Ez da izan Krutwig helburu hori agertzen ez lehena eta ez bakarra, noski. Sustraien bila murgilduko bagina Echepererenganaino joan beharko genuke, "heuscara ialgui adi campora..., plaçara..., mundu gucira" izango bait zen gure lehen idazleak 1545ean aldarrikatuko zuena. Krutwig-engandik gertuago horixe izango zen, halaber, Lizardik behin eta berriz egingo zuen eskabidea: "izkuntza larrekoa" zena, aurrerantzean, "noranaikoa", "yakite-egoek igoa", "baserriz landa" agerrerazi eta "apaindu zernaitarako". *Itz-lauz* liburuan bildu ziren zenbait artikulutan ere ("Egia ikus

dezagun, ama!”, “Gure bideko mugarrak”, “Bide berriak?... Bide guziak?...”, “Bide ta bide-ondo”...) maiz lotuko zitzaion gai honi.

Krutwig-ekin batera, berriz, nahitaezkoa dugu *Eusko-Gogoa* aldizkaria aipatzea. Edozein gai euskara hutsez adieraztea zeukan Yokin Zaitegi zuzendariak xede nagusizat eta, bete ere, ondo bete zuen bere nahia aldizkariak iraun zuen bitartean (1950-1959).

Asmo berberarekin plazaratu zen *Egan* aldizkaria eta horren lekuko dugu Mitxelenak 1951n argitaratutako “Euskal-literaturaren etorkizuna” izeneko artikulu ezagunean, Lizardiren hitzetan oinarrituz, dioen hau:

(...) Larre-izkuntza dena kale-izkuntza biur dedin, ain maite dugun garo-usaia —norbaitek gorotz-usaia esango luke— zertxobait galtzea naitaezkoa izango du. Kaletarrak ere euskaldun gera, batzuek beintzat, ta zori gaiztoz edo zuri onez, kaletarrok gero ta gehiago gallentzen ari. Eta kaletarron buru-biotzak ez izaki beti lengo euskaldunenak bezin garbi. Barrenean bi gizonen burruka latza somatzen dugu (...), biotz euskalduna ta buru erdaldunaren arteko burruka amaigabea (...). Eta euskera biziko baldin ba'da (...) gure errietako biziera naasia euskeraz jarri bear nai-ta-ez (...).

Ildo beretik abiatu zen 1956an sortutako *Yakin* aldizkaria ere. Ezin argiago azalduko dira hizkuntzari buruzko kezkek lehenbiziko zenbakiaren atarian bertan:

Zuk, lankide yator, ta nik txerta diogu gure izkuntz oni, lur ez jotzeko ain bearrezko zuan mentu berri ori. Zaarra dugu izkuntza, ta basatia. Egun, artzain ta ikazkiñen mintzaia soilik. Egun-egungo jokabide-mailetatik at dugu gure euskera.

“Kultur-mentua”, onatx zuk ta nik txerta diogun bizigarri berezia. Nik bezin ondo dakizu: gure euskera kultur-yoera ta kultur-ats guzi-guzietan murgil ez bitartean, aizea orrazten ari gera. Berez dager.

(...)

Edertu dezagun geure izkuntza. Egungo arazoetara egokitu. Saia gaitezen edotariko gaia ta arazo euskeraz erabiltzen. Tamala, bait da naiz erriari, naiz gutartean euskeraz jardutean kirtenkeritara edo ikullu gaitara jo behar izatea!

1950az geroztikoa dugu, beraz, euskara kultur hizkuntza bihurtzeko grina, eta grina hori Euskal Herrian barreiatuz eta

euskaldunengan txertatuz joan ahala hartuko dute indarra euskara bateratzeko saio eta ahaleginek ere.

3. Euskal Herria, herri zatikatua

Euskararen batasunaren berankortasuna aztertzen ari garelarik, badago, gure eritziz, guztien gainetik ezarri beharreko arrazoi bat: Euskal Herriak mendez mende jasan duen —eta gaur egun ere jasaten duen— zatiketa politiko-administratiboarena. Ez da bakarrik Iparraldea Hegoaldearengandik banatzen duen muga ezagun hori. Hegoaldearen barruan ere hor ditugu, gero eta urrunago, gero eta aldeniago bata bestearengandik, Euskal Lurralde Autonomoa batetik eta Nafarroako Foru Komunitate bestetik. Iparraldean, berriz, eta elkarrengandik gero eta aldeniagoak hemen ere, hortxe ditugu Baionako arrondizamenduan biltzen diren Lapurdi eta Nafarroa Beherea batetik eta, bestetik, Oloronekoari loturik dagoen Zuberoa. Zatiketa hau guztiz aspaldikoa izanik, areagotu eta sakondu baino ez da egin, esan bezala, azken urteotan; eta beronen ondorioak benetan ere erabakiorrak suertatu dira arlo guzti-guztietan, hizkuntza barne.

3.1. Banatasun nazionala eta hizkuntz banatasuna

Euskaldunak Estatu ezberdin bitan eta, Estatu horietako baikoitzaren barruan ere, multzo administratibo ezberdinetan sakabanaturik egoteak emaitza nagusi bi ekarri ditu. Alde batetik, ezabatu eta galdu egin da euskaldun guztiek komunitate berbera osatzen duteneko kontzientzia eta, honen ondorioz, baita euskaldun guztiek hizkuntza berbera daukatenaren kontzientzia ere. Hortaz, hizkuntzaren batasuna eraikitzeke ezinbestekoa den baldintza hori falta izan da gurean.

Multzo ezberdinetan sakabanaturik egoteak, bigarrenik, elkarren arteko norgehiagoka eta lehiak azkartu egin ditu. Gaur egun ere probintzia batzuetakoek besteetakoen lepotik egiten dituzten txiste eta ateraldiak bizi-bizirik dauden arren, horien erroak oso sakonak dira gurean eta, behin XVIII. mendean gero, horrelako tirabira eta ezinikusien lekuko franko aurkitu ahal izango dugu han-hemenka.

Jarrera hauetatik datozen kalte eta ondorio makurrak salatu dituenik ere izan da, jakina, eta, aitzindaririk izatekotan, Larramendi andoaindarra genuke denetan aipagarriena. 1745ean argitaratutako Hiztegiaren hitzaurrean behin eta berriz erasoko ditu euskaldunok geure ihardunean, inolako premiarik gabe, erabili ohi ditugun erdal maileguak. Hauek baztertzeo, euskalkiren baten ez diren hitzak besteetatik hartzea eta erabiltzea —eta ez erdarazkoak— gomendatuko du Larramendik. Helburu hau bete dadin, baina, oztopo jakin bat ikusiko du berak:

Todo hombre de razon dirà, que esto es muy conveniente, y conforme à razon; y no obstante en hacer comunes todas las voces, hallo una dificultad casi invencible, y todo Bascongado me la confesarà desde luego. Y es la oposicion, con que los de un Dialecto nacen, y se crian contra los de dialecto diferente, especialmente en orden al Language, en que mutuamente se tachan, y desprecian por insensatas, y sin razon alguna. El Guipuzcoano oyendo hablar al Bizcaino *guradozu, ez jaramon, astu yataz*, etc. empieza à reirse, y hacer ascos. El Bizcaino hace lo mismo, oyendo al Guipuzcoano *nai dezu, ez malmetitu, astu zaizquit*. Aunque uno, y otro sepan v.gr. ambas voces *donguea, gaistoa*, que significan malo, el Bizcaino jamás quiere usar el *gaistoa*, ni el Guipuzcoano el *donguea*. No hablo de los Rayanos, que participan de ambos dialectos. Y esta oposicion se encuentra aun dentro de un mismo dialecto en varias voces, que son como proprias de diferentes Lugares. (...)

Mendibururi 1747ko martxoaren 17an bidalitako, eta honek *Jesusen Bihotzaren devozioa* liburuan argitara emandako, gutunean ere antzeko salaketa egingo du Larramendik:

(...) Are gogai-carriena da, charlari óyec icústea, ta aditzea, nolá daudén isecáz, ta musinca Eusquéráz ederqui daquiénen jolasari, beñ Nafarroaco *minzoa dela*, gueró Bizcaico *verbá dongueá*, bátean *ausaz ere* Goyerricó hizqueta dezulá, béstean *noasquiro* Betterricoa; achurlárien, ta necazarien hitzera dála hura, basérritarra dirudizúla, ta millá onelacó astaqueria. (...)

Hegoaldean ezezik Iparraldean ere auzi-mauzi berberak omen zebiltzan nagusi, Larramendik berak *Corografía* liburuan azpimarratuko zuenez:

(...) el dialecto de Zuberoa, que, en lo hablado especialmente, es muy varonil y fuerte; y si por esto los labortanos le tachan de áspero, ellos se desquitan calificando al labortano de afeminado y melindroso y siempre unos dialectos están murmurando de los otros con poca discreción. (...)

Larramendiren salaketok gorabehera, ez dirudi euskaldunek beren jarrera chauvinista eta txokozaleak bertan behera utzi zituztenik. XVIIItik XIXrako bitarte horretan, esate baterako, gogor ekin zion J.A. Moguelek eztabaida kaltegarri horiek isilerazteari, eta Humboldt bera ere ondotxo jabetu zen horrelako lehia eta tirabirek hizkuntzen bilakaeran izan ohi dituzten ondorioez:

Aún más singular y muy dificultoso para el estudio de la lengua es el siguiente fenómeno. La lengua vasca tiene, como toda lengua primitiva, una abundancia de palabras de igual significación y en otro tiempo habladas en una extensión incomparablemente mayor. *Zaldia* y *Zamaria* llaman el caballo, *erhia* y *atza*, dedo, *goraçoa* y *arbasoa*, el tatarabuelo, etc.

De estas palabras ha tomado el dialecto de las diferentes regiones una de ellas y ha quedado desconocida la otra, o por lo menos no es usual. La rivalidad de las pequeñas localidades hace entonces, según me aseguraron observadores perspicaces, que en una de ellas no quieran de buena gana servirse de las expresiones, que son peculiares a la vecina, si bien los nombres propios muestren que en otro tiempo eran de uso más general. En Durango se dice p.ej. para expresar la idea de recoger *batu*, en Guipúzcoa *bilda* (sic). Esto no obstante los nombres de varias quintas de allí están compuestos con la primera palabra. No es raro hallar, por tanto, tales expresiones locales aisladas, más bien en localidades alejadas que en las próximas. A la inteligibilidad general de la lengua no puede esto hacer ningún detrimento, pues siempre se trata solo de un corto número de expresiones. Pero dificulta la pesquisa del caudal lingüístico completo y denota la tendencia general de todo carácter popular a disgregarse siempre y primero en masas menores, antes de unirse en mayores.

Gure eritziz, bada, jarrera hauetan datza Euskal Herrian batasunera begira plazaratu diren proposamen ugarien porrota ulertzeko giltzarririk nagusienetako bat. Euskalki jakin bateko hiztunek batasunerako aukeratutako euskalkia ez zela berena ikusi dutenean, gaitzetsi eta arbuiatu egin dute eredu hori, inoren euskalkiari amore ematea baino hobe bait zen, nonbait, gartzelariaren nahiz frantsesaren aurrean burua makurtzea.

XIX. mendean, gainera, gauzak dexente nahasiko ziren eta, gure irudiko, ez batasunaren mesederako, oso kalterako baizik. 1876az geroztik batipat, batasunaren eztabaida pil-pilean jarriko zen Hegoaldean eta, pentsatzekoa denez, Arana-Goirik ere hartuko zuen eztabaida horretan parte. Honek, zoritxarrez, politikan zeukan eredu konfederal berbera erabili zuen hizkuntz auzietan eta, hortaz, batasunaren aurka azaldu zen bete-betean.

Euskal Herriaren burujabetasuna aldarrikatu zuen Arana-Goirik, baina Euskal Herri independente horren barruan sei euskal Estatuetariko bakoitzak (Nafarroa Beherea Nafarroarekin batzen zuen, jakina) bere nortasun eta ezaugarri bereziei eutsiko zien. Ezaugarri horien artean hizkuntza zen adierazgarrienetakoa bat eta, honen ondorioz, sei euskalkiei eustea, eta ez euskalki bakar bati, zen Arana-Goirik proposatuko zuena.

Beraren ustez, bi dira, soil-soilik, batasuna egin beharreko sailak: alde batetik, Euskal Herri osoan, eta euskalki ezberdinak gorabehera, *ortografia bakarra eta bera* erabiltzearen aldeko azalduko da eta, bestetik, egoki eta komenigarri deritzo *euskalki bakoitzaren barruan* —baina ez, gero, handik gorago!— batasuna egin dadin, azpi-euskalkiak eta herri batetik besterako aldatetarako ezabatuz, alegia.

Horixe da 1896an argitaratutako *Lecciones de Ortografía del euskera bizkaino* liburu ezagunean esango duena eta, luze samarra bada ere, oso-osorik aldatuko dugu hona:

“Lo que procede, en mi opinión, es componer dentro de cada región euskeriana que haya sido antes estado autónomo y se halle en la posibilidad de volver a serlo algún día, un dialecto general, formado por lo elementos menos alejados de las formas orgánicas, esparcidas aquí y allá, en los diferentes subdialectos o variedades que se hablen en el territorio de que se trate; y que ese dialecto así elaborado no sea patrimonio exclusivo de la literatura y la clase elevada de la sociedad, sino habla que, abatiendo y matando las formas usuales desechadas, llegase a generalizarse en el país y a ser común de doctos e ignorantes, pobres y ricos, siendo la lengua oficial en todas las escalas de la enseñanza, desde las primeras letras hasta los estudios superiores, y apareciendo en las conversaciones callejeras lo mismo que en los discursos de más elevado estilo, y así en la enmarañada epístola del férreo aldeano como en los documentos oficiales y en las obras más abstractas o más poéticas. De esta suerte tendríamos un solo Euskera Guipuzkoano, un solo Euskera Nabarro, un solo Euskera Bizkaino, etc., viniendo a realizarse en la esfera lingüística la fórmula que en la práctica tiene tantos y tan decididos partidarios, *la variedad en la unidad*, que correspondería exactamente a la que hubiese de regir en este último orden.

Si algún día los distintos pueblos euskerianos necesitasen de un Euskera común a todos para asuntos de algún orden especial, tiempo habría de componer uno que sólo tuviese este determinado destino, mas debe advertirse que este trabajo presupone el de la formación de todos y cada uno de los dialectos regionales,

punto al que estamos muy lejos todavía de llegar respecto de cualquiera de ellos. Pero unificar el Euskera, de manera que de todos los dialectos, todos los subdialectos y todas las variedades se extrajese una sola forma, ni conviene por las razones apuntadas, ni hay en rigor motivo para ello: porque prácticamente se puede comprobar que las diferencias dialectales no dificultan en lo más mínimo las relaciones de unos *euskeldunes* con otros, ni tampoco es tanta como algunos suponen la dificultad con que tropiezan para entenderse los de distintos dialectos, sino muy insignificante y tal que desaparecería en absoluto en el momento que el *euskeldun* conociese gramaticalmente su lengua patria.

Lo razonable es, pues, que dentro del Euskera se construyan, por de pronto, tantos dialectos como regiones hay dentro de Eusería que han sido políticamente distintas en la historia, y que cada uno de esos dialectos se forme con los elementos gramaticales y lexicológicos más puros que hoy se encuentren esparcidos en los diferentes subdialectos y variedades de la respectiva región”.

Berdintsu mintzatuko da, euskaraz oraingoan, urte berean plazaratutako *Egutegi Bizkaiafa*-n:

Gure izkera edefak eztauka era bat bakafik: bai-daukaz batzuk.

Iru dira euskerearen izkelgijak: bat, bizkaiafa, egiten da Bizkaya'n, Araba'n eta Gipuzkoa'ko zati batan; beste bat, goiko Nabaiafa'n, Lapurdi'jan eta Gipuzkoa'ko beste zatijan; eta irugafena, Ziberoa'n eta Benabafia'n. Irurok dira zaf-zafak; irurok edef-cdefak; irurok, geure odolaren izkerea.

Baia bizkaiafok egin bial dogu geure izkelgi au; gipuzkoaafak eurena; eurena, napaafak; eta eri baktxaren semiak, euren efiko izkelgia.

Arana-Goiriren aburuak *lege* bihurtuko dira Maisuaren esanakitsu-itsuan beteko dituztenentzat eta horixe da, hain zuzen ere, mende honetan zehar jeltzaleetarik askok batasunari —eta ez bakarrik “euskara batuari”!— uko egitearen arrazoietariko bat. Izan ere, *Euzkadi* aldizkari jeltzaleak 1910ean batasunari buruzko eritziak eskatuko dituenean, Arana-Goiriren berberak errepikatuko ditu Zubietak. 1916an Bilboko Euzkeltzale-Bazkuna-koak plazaratuko duten *Sobre la unificación del euzkera* liburuxkan ere (Alderdi jeltzaleak batasunaz sekula argitaratu duen libururik osoen eta zehatzenean, alegia) antzeko arrazoi eta irtenbideak azalduko dira eta beste horrenbeste egingo du Manuel de Egileorrek, Euskaltzaindiak, Campión eta Broussainen txostena eztabaidatzeko asmoz, 1920ko abenduaren 26an burutu zuen batzarrean. Harrez gero plazaratu diren proposamenen au-

rrean ere (Azkueren "Gipuzkera osotua", Krutwigen "lapurtera klasikoa", Euskaltzaindiaren "euskara batua"...) hotz eta uzkur agertu dira beti jeltzaleak.

Esanak esan, izan da, noski, batasunaren alde ihardun duen jeltzalerik ere eta, eurotariko batzuk, zentzu eta zuhurtasun haundiz gainera. Koldo Eleizalde bergarra dugu hauetariko bat. Gogor salatuko zituen 1910ean *Euzkadi*-n argitaratutako iruzkin labur batean, batasun nazionalik ezak euskaldunon izaieran eta euskararen bilakaeran izandako eragina:

(...) este individualismo de los vascos ha sido ultrafunesto á la raza. El ha sido el culpable de que, hasta estos últimos tiempos, no haya existido entre los euzkos el sentimiento de la total Patria vasca. El individualismo *individual* ha sido la rémora y el obstáculo del individualismo *racial*. La Tradición histórico-política de nuestra raza nos ofrece el espectáculo del estadito de Oñate, del estadito de Orozko, etc., la atomización política de un pueblo de suyo muy reducido ya [Oñati 1845eko urriaren 9an bildu zitzaion Gipuzkoari; ordurarte Arabako Gebaratarren jaurerria osatu zuten; Orozkoko harana, berriz, 1785ean bildu zitzaion Bizkaiari]; pero no hemos conseguido constituir el Estado Vasco, uno y único, ni siquiera la confederación de todos los estados vascos; de aquí nuestra decadencia política.

(...) El mayor obstáculo que ahora se opone al renacimiento del idioma y de las letras vascas ¿no procede de la división y subdivisión de nuestra lengua en tantos dialectos, subdialectos y variedades que parece imposible pueda llevarse más allá el atomismo de un idioma? Pues aquí tenemos á nuestro ensalzado individualismo, que si no produjo, propiamente hablando, la división, trabaja, por lo menos, con todas sus fuerzas para conservarla: encastíllase cada vasco en la torre de marfil de su variedad local, y para él no hay más Euzkera que el suyo; ni se toma el trabajo de escuchar á los de otra variedad. ¡Así somos, por obra y gracia del individualismo!

1911n ekingo zitzaion Eleizalderen *Raza, Lengua y Nación vascas* argitaratzeari. Hauxe dugu, hain zuzen ere, garai hartako jeltzaleen oinarri-oinarrizko izkribuetariko bat era, bertan, Arana-Goiriren eritziekiko eten garbia egingo du Eleizaldek:

No puedo coincidir en esta opinión con el gran escritor patriota. Si ha de haber un Euzkera guipuzkoano, otro nabarro, otro bizkaino, etc., toda literatura *euzkeldun* es imposible: es cuestión de hechos positivos, y no ha menester de demostración. Ni veo relación ninguna entre la demarcación, más que arbitraria, de los históricos Estados Vascos y la cuestión de los dialectos; antes me

parecía más natural demarcar los Estados según los dialectos, que no el criterio inverso. El señor Arana-Goiri era, respecto de Euzkadi, convencido y entusiasta federal; por mi parte, cada vez lo soy menos; la federación me parecía un mal, menor sin duda que la absoluta separación en que históricamente hemos vivido, pero al fin, un mal.

Creo que la aspiración general es, hoy, á la uniformidad, por lo menos en el Euzkera literario.

Batasun-gorabeheretan buru-belarri murgildurik ibili zen, orobat, Perderika Belaustegigoitia jeltzale laudiarra eta beronen *La unificación del euzkera* txostena da, gure eritziz, Euskal Herrian batasunera begira burutu den lanik sakonenetarikoa bat. Ez zen txosten hau argitara eman eta Belaustegigoitiak berak euskaltzale zenbaiti bidali zien (1916 inguruan) irakurri eta eztabaidatu ahal izateko ale bana. Honek ere, jeltzale sutsua zen arren, erabateko etena egingo zuen Arana-Goiriren erabakiek:

(...) No es de extrañar que el genio de Arana no se percatara de la importancia que la unificación *total* del euzkera podía un día entrañar; en aquellos primeros días del nacionalismo escribía así *sólo para los bizkainos* y hubiérase dado por muy satisfecho con que estos le leyesen; por eso, sólo preconizó la *desaparición de las subvariedades del bizkaino* refundidas ó seleccionadas en una sola. Si hubiera vivido algunos más años hubiera sentido la imperiosa necesidad de la unificación de todos los dialectos para dirigirse á los demás vascos, para lograr economía en las publicaciones literarias (...).

Vascos hay á quienes el amor propio regional avasalla y que sienten en el alma el predominio que un dialecto *que no es el suyo propio* pueda alcanzar, y, ante esto, olvidan el peligro de muerte que el euzkera amenaza en su fraccionamiento: algunos invocan la autoridad de Arana y no faltan quienes apoyan sus teorías en la independencia política de cada uno de los Estados vascos, negando en redondo á unos vascos el derecho de intervenir en la lingüística de los otros, no ya en forma violenta, sino aun dirigiéndose pacíficamente al convencimiento para el bien general de la lengua y de la Patria. Con un federalismo tan exagerado, iríamos á parar al lenguaje de *valle ó de barriada* sagrados é inviolables.

Tanto más absurdo es el exclusivismo dialectal, cuanto es más difícil *clasificar los dialectos* y trazar sus líneas divisorias, las cuales *no coinciden*, ni apenas tienen relación con las demarcaciones regionales vascas. (...) dentro del antiguo territorio patrio, medianamente podemos conjeturar cuál fuese el euzkera de muchas zonas erderizadas hoy de Araba, Bizkaya ó Nabarra. En las *regio-*

nes extraterritoriales donde los emigrantes vascos se agrupan, no hay seguramente tradición dialectal, y, sin embargo, es una necesidad sentida la de decidirse por uno u otro dialecto. Sea en América, sea en Europa, quien á los vascos en general quiera dirigirse por escrito, *tendrá que optar* por uno de los dialectos, so pena de pensar en antieconómicas y absurdas publicaciones en todos ellos. Tratándose de autoridades ó entidades como el Obispo de Gazteiz ó E.B.B. que ni son bizkainas ni gipuzkoanas exclusivamente; ¿qué dialectos les corresponderá usar? ¿O será preciso usar el español en esos casos para que ningún vasco se resienta?

Si no hay derecho á remover la cuestión de los dialectos, tampoco podrá tocarse á los subdialectos y últimas subvariedades y proclamaremos el lenguaje de barriada. (...) Absurdo sería dejar morir la lengua vasca por no acceder á la preferencia de un dialecto; absurdo preferir la lengua extraña á la lengua hermana, sentirse bizkaino ó gipuzkoano antes que vasco.

3.2. Batasun nazionala eta hizkuntz batasuna

Euskal Herriak bizi (izan) duen zatiketa politiko-administratiboa bada ere euskararen batasuna eragotzi —eta eragozten— duen indarretariko bat, euskaldunok Herri bat eta bera osatzen dugulakoaren kontzientzia sendotuz joan den heinean garatu da, halaber, hizkuntz batasunaren nahia eta beharra. Bi gertaera hauen (kontzientzia nazionala batasunaren beharra) lotura erakusten ahaleginduko gara ondorengo lerroetan.

Borboiek Agintea hartzeak badauka —gorago ikusi legez— zerikusirik Euskal Herriaren eta euskararen bilakaerarekin. Esanenezake “Decreto de Nueva Planta” ospetsu hura indarrean sartzearekin batera (1716) hasten dela aro berri bat Euskal Herrian eta, zehatzago esateko, Hegoaldean. Dekretu honek ez zuen, egia esan, bapateko eraginik izan gurean, baina bai Katalan Herrietan eta Aragoan. Hauek, eta euren Foruei eustearren, Carlos artxidukearen alde jarri ziren Espainiako “Guerra de Sucesión” (1705-1714) delakoan eta euskaldunak, aldiz, azkenean garaile suertatuko zen Felipe d’Anjou —gero Felipe V deituko zena— erregegai frantziarraren alde. Carlosi eutsi zioten herrialdeek nozitu zituzten, beraz, “por justo derecho de conquista” ezin adierazgarriago hartan oinarriturik, zentralismoaren lehendabiziko erasoaldiak. Baina, emeki-emeki, Decreto de Nueva Planta-n aipatzen ziren “Gaztelako lege, usadio, ohitura eta auzitegiak” gainontzeko lurraldeetan ere (hala nola, gurean) saiatuko ziren ezartzen.

Luzaro gabe azaleratuko zen Euskal Herrian Madriletiko neurri berriok sortutako egonezin eta haserre bizia. Giro hone-tantxe kokatu behar da, noski, Larramendik oraintsu arte argita-ra gabe —eta ez dirudi batere zaila zentsura honen zergatia uler-tzea!— egon den eskuizkribu batean egingo zuen eskabide hau:

(...) Pues, ¿por qué el bascuence, lengua tan viva y de más vida que otra ninguna, no ha de ver á todos sus bascongados juntos y unidos en una sola nación libre y exenta de otra lengua y nación? ¿Por qué tres Provincias en España (y no hablo ya del reino de Navarra) han de estar dependientes de Castilla: Guipúzcoa, Alaba y Bizcaya; y otros tres dependientes de Francia: Labort, Zube-roa y Baja Navarra?

El abandono injusto de Castilla nos ha puesto en estado de mirar por nuestra subsistencia y libertad; ni parecerá extraño que nos valgamos de ella para dar un gran pesar á Castilla y otro á Fran-cia, en desquite de los daños que nos han causado. Las provincias de Labort, Zuberoa y Baja Navarra (salvo siempre su fidelidad) lloran sepultadas recientemente sus libertades, derechos y pose-sión antiqüísima, á violencias injustas del poder. El Señorío de Bizcaya gime también bajo el yugo que le van poniendo como á nosotros. Solicitemos á unos y á otros, y nos llamaremos las Pro-vincias Unidas del Pirineo. (...).

Hauxe da, guk dakigula, zazpi euskal herrialdeen batasuna —las Provincias Unidas del Pirineo— aldarrikatu den aurreneko aldia (Tellechea Idigorasek uste duenez, 1756-1758 inguruan ida-tzi bide zuen Larramendik izkribu hau) eta, batasun nazionalare-kin batera, hizkuntzari buruzko adierazpen hau ere egingo zuen izkribu berean:

(...) Haremos que al Senado (Provincias Unidas del Pirineo-ko Senatuari, alegia) ningún forastero hable de palabra ni por escrito si no es en bascuence, ni se responderá si no es en la misma lengua, y de precisión la aprenderán todos. (...)

Larramendi dugu, gainera, gurean argitaratu den lehen euskal hiztegiaren (1745) egilea eta, gure ustez adierazgarriagoa dena, baita lehen euskal gramatikarena ere (1729). Gramatika eta Hiztegi horiek ezin garbiago erakusten dute Larramendik euskara —gipuzkera, bereziki— standardizazio-bideetan abia-razteko zeukan borondate eta nahia. Garbiro azalduko zuen, ha-laber, batasunari buruz berak zeukan eritzia: euskalki guztiak —tokian tokikoa— erabili eta landu, eta, euskaldun bakoitzak, berearenaz ezezik, gainontzeko beste guztien berri ere izan.

Larramendiren garaikide zen Peñafloridako Konteak, berriz, era honetara arrazoituko zuen Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País 1764ean, eta ez lehenago, sortu izana:

No contribuía poco á esta desgracia, la falta de motivos que juntasen con la frecuencia que pedía proyecto tan grande, los Caballeros de estas tres Prov(inci)as. De aquí nacía el mirarse como naciones diversas, y de esta impresión, el que se interesasen muy poco, las unas, en los negocios de las otras.

Esta indiferencia, era ciertam(en)te perjudicial á todas tres, y desde luego se pribaban de las ventajas que la union, y buena correspondencia, devia procurarles; yá promoviendo su comercio, yá facilitando sus manufacturas, yá procurandose reciprocos socorros, que hiziesen comunes los intereses de todas juntas.

Agerian dago, bada, zazpiena ez bazen ere, hiru probintzien batasuna, behinik behin, nahi zela estutu eta areagotu, eta horixe berori irakur daiteke Elkarte honen arautegiko lehen artikuluan:

(...) estrechar mas la union de las tres Provincias Bascongadas de Alaba, Vizcaya, y Guipuzcoa.

XXXVIII.ean, berriz:

La divisa, y sello de la Sociedad será un escudo con tres manos unidas en simbolo de la amistad, y union de las tres Provincias, y enlazadas con una cinta, en cuya parte pendiente ácia el centro se leerá este Mote Bascongado: *Irurac bat*, que quiere decir *las tres hacen una*.

Elkarte honek, hiru probintzien arteko lokarriak estutzeaz batera, hizkuntzarenganako kezkarik ere izango zuen eta kezka horren ondorio da 1785 inguruan bertako kideetako batek, Aizpitartek alegia, Peñafloridako Kontearen aginduz burutu zuen euskal hiztegia.

Istilu eta gatazkak biziago eta garratzago bilakatuko dira XIX. mendean barrena eta horren islada zuzena ditugu, noski, bi gerrate karlistak. Eraso zentralistei aurre egin beharrak Hegoaldeko lau probintzien batasuna sendotzea ekarri zuen ondorioz eta, oraingoan ere, batasun horri lotuta etorriko da hizkuntzaren batasun-egarria. Jose Francisco Aizquibel gipuzkoarra dugu, garai honetan, erizpiderik argienak erakutsiko dituen, nahiz eta beronen izkriburik gehienak ez diren, zoritxarrez, gure egunok arte argitaratu. Honela mintzo da 1838 inguruan (Lehen gerrate

karlistaren barruan, beraz) idazteari ekin zion *De los Dialectos* izeneko txostenean:

El establecimiento o fundación de una Academia Bascongada en Tolosa u otro punto centrico de todo el país Bascongado compuesta de las siete Provincias Bascongadas de uno y otro lado del Pyreneo seria en mi concepto de la mayor importancia (...).

Hizkuntz Akademia eratzea eta *zazpi* herrialdeentzako hizkuntz eredu bakarria eskatuko ditu, orobat, bere Hiztegiaren hitzaurrean (1853 inguruan idatzia).

(...) se forme una Academia compuesta de los hombres más ilustrados del país bascongado, tanto franceses como españoles, que es de absoluta necesidad para los adelantos de nuestra lengua y para que con el tiempo modificando las diferencias de ortografía y pronunciación, y generalizando indistintamente las voces de los diferentes dialectos en la escritura y literatura, se forme una lengua comun, comprensible para todas las provincias. (...)

Zehatzagoa izango da 1856an argitara emandako *De la lengua euskera ó de los Vascongados* lantxoan:

(...) Esto mismo quisiéramos que sucediera con nuestra *Euskera*, que poco á poco se formase un dialecto clásico ó literario, que comprendiesen igualmente los habitantes de todo el país Vascongado indistintamente (...).

Honetatik etor litezkeen ondorioez, berriz, zera erantsiko du:

(...) De este modo estaria unida esta nacion con el tiempo ethnográficamente, bajo un dialecto comun literario, que al cabo de un siglo ó dos predominaria, por la ventaja de ser comprendido en las siete provincias ó distritos de diferentes dialectos, que hoy se conocen y no se pueden entender unos con otros, ya que es imposible reunirlos políticamente perteneciendo á dos naciones poderosas. Progresaría muchísimo la literatura vascongada, porque habria mas consumo de libros *euskeranos*, puestos que les era comprensible á todos el dialecto literario, y entonces se publicarian muchas gramáticas, diccionarios y obras útiles, que por temor de falta de venta se hallan en el dia en el estado de *manuscritos*, unos concluidos y otros abandonados, sin ningun género de estímulo para concluirlos. (...)

Iparraldeari dagokionez, askoz ere motelago joango dira hermen gauzak. Egia da, izan, 1790eko otsailaren 26an, Iparraldeko hiru probintziekin batera Biarnoa ere Departamendu berean bil-tzea —eta hiriburu, gainera, Pabe zela— erabaki zenean, euskaldunen arteko batasuna estutu egin zela; baina, honek, guk daki-

gunez, ez zuen hizkuntzaren batasunean islada aipagarriegirik izan. Etena Chahorekin —eta gogora dezagun hau Hegoaldean egona zela Lehen gerrate karlistan!— helduko da. Euskal Herri osorako ortografia bakarra da beronek proposatuko duena, 1845eko irailaren 28an *Ariel* kazetan argitaratutako ohar honek erakusten digunez:

L'orthographe des textes basques que nous insérons est critiquée un peu à la légère par ceux qui ne se rendent pas bien compte de notre but. Il s'agit d'arrêter les règles de la meilleure orthographe pour l'universalité des dialectes euskariens. Plusieurs correspondants nous ont exposé leurs idées sur ce point, mais nous avons remarqué que la plupart, très-peu versés dans notre littérature nationale, semblent ignorer le système usité dans nos provinces espagnoles; ils ne sont préoccupés que de la routine suivie pour l'impression des livres de piété en dialecte labourdin. (...)

Helburu bera aldarrikatuko du bere Hiztegiaren (1856) hitzaurrean ere:

(...) Maintenant, que le Navarro-Souletin dise *zakitzat* à l'impératif, le Labourdin *zazkiat*, le Guipuzcoan *zakizkit*, le Biscayen *zakidaz*, etc., peu importe: la richesse et la variété des dialectes euskariens ne doit changer en rien l'unité et la régularité de l'orthographe nationale. (...)

II. gerrate karlistaren bukaerara (1876) iristen gara honenbestez, eta galtzaile suertatzearen ordainez —“por justo derecho de conquista” esan beharko oraingoan ere—, ia erabat ezabatuak izango dira lehenagotik ere aski murriztuak zeuden gure zorioneko Foruak. Oraintxe hedatu eta sustraituko da “Zazpiak bat” horren kontzientzia. Antza denez, horixe izan zen Donibane-Lohitzen 1894 eta 1897ko “Fêtes de la Tradition basque” izeneko jaietan erabili zen goiburua eta kontzientzia honen eragina zuzen-zuzena izango da hizkuntz auzietan ere.

Euskal Herri osorako ortografia bakarra finkatzea izango da lehenbiziko ahalegina eta horixe da, esate baterako, José Mantrolak bere *Cancionero Vasco*-n (1880) edo Arturo Campión-ek urte berean *Revista Euskara*-n aldarrikatuko dutena. Garai honetakoak dira, halaber, ortografia bateratzeko burutu diren txosten eta libururik mardulenak eta sakonenak: José Ignacio Aranen lan ugariak, R. M.ª de Azkueren *Proyecto de ortografía* (1896) eta Arana-Goiriren *Lecciones de Ortografía del euskera bizkaino* (1896) lekuko. Banakako ekintza guzti hauei buru emateko Batzar Nagusi bat deitu zen 1901ean, beti ere ortografi siste-

ma bakar hori eraikitzeke asmoz. Hego eta Iparraldeko euskaltzaleak bildu ziren horretarako Hendaian; baina, tamalez, batzuren eta besteren —batez ere, batzuren— setakeriaren ondorioz, bertan behera utzi zen hain onuragarria izan zitekeen ahalegin hura.

Ondorengo urteetan, harik eta egoera baretu zen arte, ez zen aurrera egin. 1910 inguruan eten zen isilunea eta 1936 arteko urteetan urrats handiak emango ziren —Hegoaldean ia denak—, eta, ortografiaren batasunean ezezik, baita euskara standardizatzebidean ere.

Gerrek —1936-39 eta 1939-45ekoak, jakina— gerarazitako iharduerari 1950 inguruan emango zaio jarraipena. Aro berri honetan ere Hegoaldeak, eta erbestean ziren Hegoaldekoak, izango du nagusitasuna eta, izenik aipatzekotan, nahitaezkoa izango dugu —euskara kultur hizkuntza bihurtzeko ahaleginean genuen bezalaxe— Krutwig-ena azpimarratzea.

Batasun nazionalaren eta hizkuntz batasunaren arteko lotura ezin estuago azalduko zaigu oraingoan ere; eta, nabariarik, Hegoaldean. Iparraldeak 1939-45 arteko gerran, beste hainbatetan legez, Frantziarekin, alderdi berean, ihardun zuen borrokan; etsaia, nolabait esateko, “arrotza” zelarik. Gertaera honek asko lagundu du, biak ere intereskide zirelarik, Iparraldearen integrazioa Frantzian.

Hegoaldeak, ostera, Espainiako jokabide zentralisten aurka, orain ere “nolabait” esateko, burukatu zuen bai 1936-39ko gerran eta bai XIX. mendekoetan ere. Honek, jakina, lau herrialdeen arteko batasuna sendotu eta areagotu beharra ekarri zuen, nahiz eta gero, batasun horrek sor zitzakeen arriskuez jabeturik, zenbaitek eginahalak egin dituen Araba eta, batez ere, Nafarroa batasun horretatik urruneraztearren.

1960az geroztik, baina, Iparraldean ere —Frantziako gainontzeko nazionalitateetan bezala— eskabide abertzaleak gero eta biziago plazaratuko dira. Frantziak, Indotxinan lehenengo eta Algerian gero, jasandako porroten ondorio da, nonbait, Hexagono barruko lurraldeetan nabari den susperraldi hau. Iparraldeari dagokionez, ordurarte aldizkaria zen *Enbata*, alderdi politiko bihurtuko da 1963ko apirilaren 15ean eta euskal Departamentua eraikitzeke eskabideak ere gero eta sarriago eta ozenkiago adituko dira nonahi.

1963 urte horretan bertan, hain zuzen, “Euskal Idazkaritza” elkarteak sortuko da Baionan, bere barnean “Hizkuntza-Sailla” ere izango duenak. Sail honetan bilduko diren Ipar eta Hegoaldeko —eta oso adierazgarria dugu mugaz handiko eta hemendikoen arteko harreman hau— euskaltzaleen (J. M. Bilbao, J. L. Davant, R. Idiart, E. Irigaray, T. Monzón, J. Solaun eta Txillar-degi) lanaren emaitza izango da 1964ean argitaratu emango diren *Baiona'ko Biltzarraren Erabakiak*.

Zazpi orrialdetako txosten xume hau “euskara batuaren” oinarri bihurtuko da ondorengo urteetan eta hauxe dugu, azken baten, Euskaltzaindia 1968az geroztik osatuz, zehaztuz eta landuz joan izan den euskara standardaren ardatza.

K. Z.